

282

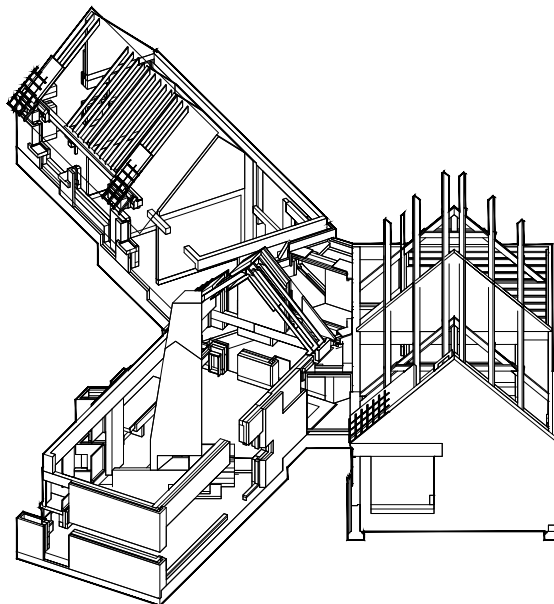
Februari–Maart 2020

Village

Town hall Langemark, La Berle Berloz, De Liching Lichtervelde + interview Monadnock

	5	Right of reply	<i>Chantal Dassonville</i>
	7	Editorial	<i>Lisa De Visscher</i>
Opinion	9	The village between identity and change	<i>Leo Van Broeck</i>
Agenda	10	In memoriam Juliaan Lampens	<i>Christophe Van Gerrewey</i>
	14	Atelier Scheldeman	<i>Eline Dehullu</i>
	15	JDMA	<i>Lisa De Visscher</i>
	16	Mamout	<i>Lara Molino</i>
	18	Guide d'architecture moderne et contemporaine Namur-Luxembourg	<i>Charlotte Lheureux</i>
	21	Dorpen na de betonstop	<i>Michael Ryckewaert</i>
<hr/>			
Village	22	Studio Thys Vermeulen , Town hall extension, Langemark	<i>Caroline Voet</i>
	28	he-architectes & Georges-Éric Lantair , La Berle, Berloz	<i>Elodie Degavre</i>
	34	Life in the Walloon countryside	<i>Norbert Nelles</i>
	40	Graux & Baeyens , House BS, Dikkelvenne	<i>Gitte Van den Bergh</i>
	46	AHA , Ulysse, Tournai	<i>Aslı Çiçek</i>
	50	Happel Cornelisse Verhoeven , De Blokskens, Zandhoven	<i>Sara Vermeulen</i>
	54	An architectural idiom for villages	<i>Edith Wouters and Evelien Pieters</i>
	60	Bouwmeester Scan	<i>Kristine Verachtert</i>
	66	Raamwerk , Youth meeting centre, Lichtervelde	<i>Eline Dehullu</i>
	70	LRA , Primary school, Vierset	<i>Guillaume Vanneste</i>
	74	Hart Berteloot , Crèche, Habay-la-Neuve	<i>François Gena</i>
	78	Murmuur , De Hoge Mote, Ronse	<i>Pieter T'Jonck</i>
	84	BoerenBruxselPaysans	<i>Lene De Vrieze and Bram Vandemoortel</i>
Interview	90	Monadnock	<i>Pieter T'Jonck</i>
<hr/>			
	96	Product news	<i>Viviane Eeman</i>
<hr/>			
Student	102	Ugly village	<i>Eline Dehullu</i>
	104	Malempré	<i>Lisa De Visscher</i>
	106	Tourism and architecture	<i>Hubert Lionnez</i>
<hr/>			
	107	#005	<i>Michiel De Cleene</i>

Biographies

Aslı Çiçek

obtained her master's degree from the architecture and design department of the Academy of Fine Arts in Munich in 2004. She settled in Belgium to work for Gigantes Zenghelis Architects (2005–2007) and Robbrecht en Daem architecten (2007–2014). She founded her own practice in 2014, focusing on exhibition architecture.

Élodie Degavre

is an architect. She teaches at the Faculty of Architecture La Cambre – Horta of ULB. She was project manager for ten years at Bureau v+ and currently works with collective GRUE.

Michiel De Cleene

is an architectural photographer with an interest in landscape. Since 2015 he has worked on the long-term projects Reference Guide and Documenting Objects as a researcher at KASK School of Arts, where he is a founding member of the School of Speculative Documentary.

Lene De Vrieze and Bram Vandemoortel

are architectural engineers and project leaders at Architecture Workroom Brussels, the cultural innovation platform for spatial design and transformation. They work on innovation projects related to open space, agriculture and soil.

François Gena

is an architect. A graduate in 2016 of the Faculty of Architecture of the University of Liège, he combines his practice with writing and teaching within the same faculty.

Charlotte Lheureux

is a practising architect. She is doing a doctoral thesis at UCL and, among her critical activities, coordinates in particular the Guide to modern and contemporary architecture in Wallonia-Picardy (FWB & Mardaga).

Hubert Lionnez

is an architect and urban planner, practitioner and teacher. His professional activities are developed within the Karbon' Architecture & Urbanism office. He also teaches in both the bachelor and master studio at the Faculty of Architecture La Cambre – Horta of ulb.

Norbert Nelles

is an architect who teaches at the Faculty of Architecture of the University of Liège. Since 2013 he has developed a studio to raise awareness among students of the theme of rurality. He is currently working on the future *Guide d'architecture* for the region of Verviers with Emeline Curien.

Michael Ryckewaert

is the programme director of the MSc Urban Design and Spatial Planning (ster) at the Vrije Universiteit Brussel and associate director of the Cosmopolis Centre for Urban Research.

Pieter T'Jonck

is an architect. He writes on architecture, the visual arts and the performing arts for several Belgian and foreign newspapers and magazines. He works for the Klara radio station and was editor-in-chief of A+.

Christophe Van Gerrewey

is an architectural and literary theorist. In 2014 he obtained his PhD at Ghent University, with a study of the writings of architecture critic Geert Bekeert. He is co-editor of several issues of OASE. He works as professor of architectural theory at the École Polytechnique Fédérale de Lausanne in Switzerland.

Gitte Van den Bergh

obtained a master's degree in Dutch-language cinematographic, theatrical and literary arts in 2011. In 2015 she obtained a master's degree in architecture and cinema as an architect at the University of Antwerp. She has worked at RE-ST since 2016.

Guillaume Vanneste

is engineer-architect, teacher and researcher at the Faculty of Architecture LOCI of UCL (Louvain-la-Neuve). He has collaborated with Aeby & Perneger and Studio Secchi Viganò, and is a partner in the firm vvv architects. He teaches and researches on urban planning in diffuse areas.

Kristine Verachert

obtained a master's in architectural engineering from Leuven University (1994), followed by a degree in urbanism and spatial planning. In 2003 she joined the Leuven city administration, leading the departments of urbanism, spatial and environmental planning. Since 2016 she has worked for BUUR Bureau voor urbanisme as a senior spatial and strategic planner.

Sara Vermeulen

is an architect and art historian. She formerly worked as an expert in heritage and adaptive reuse for the Flemish Government Architect. She currently works as a policy officer for the Flemish Heritage Agency.

Caroline Voet

is an assistant professor at the Faculty of Architecture at KU Leuven, where she teaches in the Master Studios Structural Contingencies and conducts research on the work of Dom Hans van der Laan and other pioneering practices.

Edith Wouters and Evelien Pieters

are respectively artistic coordinator and project manager at AR-TUR, the centre for architecture, urbanism and landscape in the Kempen region. Since 2016, Wouters runs the practice CAPasitee. Pieters is also the Belgian correspondent for the Dutch magazine Blauwe Kamer.

A+ Architecture In Belgium Bimonthly bilingual magazine, ISSN 1375-5072, Volume 47 (2020) N1**Editorial team**

Editor-in-chief
Lisa De Visscher

Deputy editor-in-chief
Elaine Dehullu

Production coordinator
Grégoire Maus

Copywriting French
Nina Closson

Copy-editing Dutch
www.controltaaldelete.be

Copy-editing French
Benoît Francès

Translations
Alain Kinsella,
Nathalie Tabury,
Antoon Wouters,
Patrick Lennon

Graphic design
Kritis & Kritis

Typefaces
GroteskRemix & Starling

Printing
Die Keure, Bruges

Cover image
Raamwerk, De Lichting,
Lichtervelde © Stijn Bollaert

Content page image
Graux & Baeyens, House B5,
Dikkelvenne

Artistic committee

Olivier Bastin,
Pauline Fockedeey,
Nicolas Hemeleers,
Kelly Hendriks,
Véronique Patteeuw,
Hera Van Sande,
Guillaume Vanneste,
Ward Verbakel

Editorial address

Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel
redactie@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ is a publication of CIAUD/
ICA5D Information Centre for
Architecture, Urbanism
and Design.

Publisher

Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3 –
1000 Brussel

Copyright CIAUD/ICA5D

Articles are the sole
responsibility of the authors.
All rights of reproduction,
translation and adaptation
(even partial) reserved for
all countries.

Board of directors CIAUD/ICA5D

Chair
Philémon Wachtelaer

Vice-chair
Chantal Vincent

Secretary
Geert De Groote

Members
Olivier Bastin,
Dag Boutsen,
Sylvie Bruyninckx,
Paul Dujardin,
Benoît Moritz,
Piet Van Cauwenberghe,
Eddy Vanzielegem

Business management
Steven Palmaers

Office management
Deborah Schwarzbaum

Exhibitions and lecture
Lara Molino

Communication
Louise Van Laethem

Publicity management
Rita Minissi
rita.minissi@mima.be
+32 497 500 292

Advertisers

ARCHITECT@
WORK
BATIBOUW 2.0
BEGA
BOZAR
BRUXELLES
ENVIRONNEMENT
LEEFMILIEU
BRUSSEL
GEBERIT
GIACOMINI
GYPROC
HOUT INFO BOIS

HUNTER DOUGLAS
KORATON
LIGHT+BUILDING
RENSON
SIMONSWERK
STO
STONE
STUV
VELUX
VIESSMANN
VOLA
WIENERBERGER

Ver-bouw het voedsellandschap!

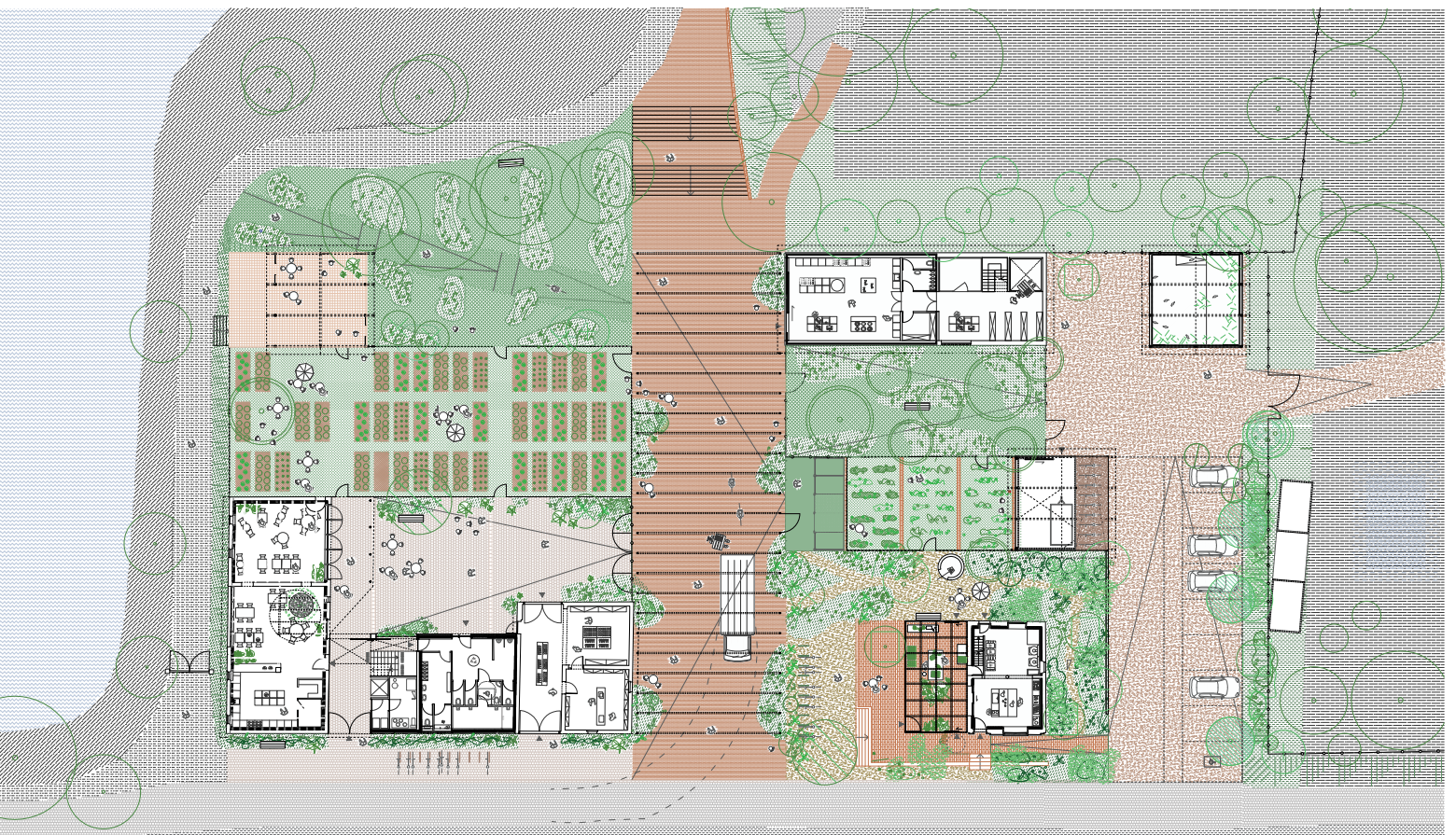
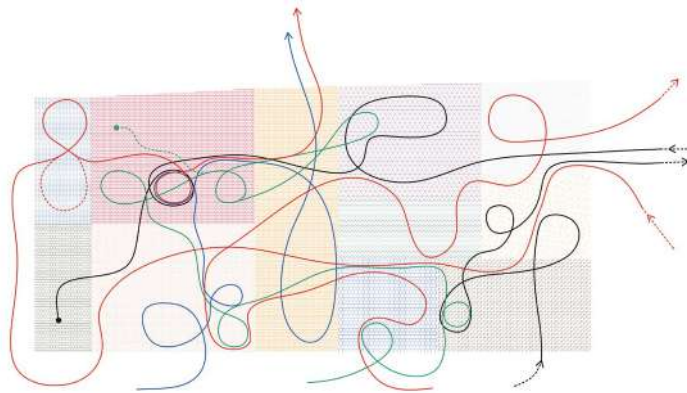
Waarom zouden ontwerpers bezig moeten zijn met landbouw? De kiemen van het antwoord op deze vraag vinden we in Neerpede. Tussen de oefenterreinen van RSC Anderlecht ontwaart zich het laatste stukje platteland van Brussel en doemt het grootste stadslandbouwproject van de Brusselse metropool op: BoerenBrusselPaysans.

Lene De Vrieze & Bram Vandemoortel

EN Agriculture is a hot topic in architecture, landscape architecture and urbanism. But why do designers now also have to deal with agriculture? The seeds of the answer to this question are to be found in Neerpede. Between the training grounds of RSC Anderlecht looms the very last little piece of countryside in Brussels. This is also where the largest urban agriculture project of the Brussels metropolis is emerging: BoerenBrusselPaysans.

↓
51N4E – Plant & Houtgoed – BA5 – Détang – Securi5an, conversion of a farm and a house near the pond of the Fede park in Anderlecht into an infrastructure for the production, processing and distribution of fruit and vegetables grown on site (definitive design)

→
A meeting of users: farmer (black), resident (blue), leisure-seeker (red) and seasonal worker (green) (competition design)

Landbouw is een hot topic binnen de architectuur, landschapsarchitectuur en stedenbouw. Het tentoonstellingseizoen van 2018–2019 was een ‘boerenjaar’ voor de architectuurcultuur. Sébastien Marot ziet de verzoening van landbouw en architectuur als de meest urgente taak voor ontwerpers in Taking the Country’s Side op de Lisbon Architecture Triennale. Ter gelegenheid van de eerste editie van de Biennale d’Architecture et du Paysage in Versailles maakt Alexandre Chemetoff in Le Goût du paysage het portret van 24 landbouwers en hun relatie met het landschap. In Capital agricole onthult Augustin Rosenstiehl het historische Parijs als bruisende voedselstad en verbeeldt hij het Île-de-France als een hedendaagse landbouwmetropool. En in februari 2020 komt Countryside van AMO/Rem Koolhaas naar het Guggenheim Museum in New York. Maar waarom moeten ontwerpers nu ook al bezig zijn met landbouw? De kiemen van het antwoord op deze vraag vinden we in Neerpede.

Een gedeelde plek voor een collectieve bekommernis

BoerenBruxselPaysans is een coalitie van publieke instanties en non-profitorganisaties die startende landbouwers voorziet van testgronden, begeleiding en infrastructuur. Het kloppende hart van de onderneming is de Ketelboerderij, een vervallen hoeve in de buurt van het Pedepark in Anderlecht. Het gebouw moet uitgroeien tot een professionele werktuul met verwerkings- en distributiefaciliteiten ter ondersteuning van *nieuwe* boeren en boerinnen.

Daarom lanceerde Leefmilieu Brussel in 2017 een ontwerpwedstrijd via de Brusselse Bouwmeester. Het team 51N4E-Plant&Houtgoed-BAS-Détang-SecuriSan kwam daarbij als winnaar uit de bus. Hun wedstrijdontwerp transformeert de typologie van de private, introverte vierkantshoeve tot een speels patchwork van professionele en publieke activiteiten. Een aaneenschakeling van tussenruimtes met verschillende ondergronden speelt in op het omliggende landschap. “De tunnelvorm van de agora in het hart van de site verwijst naar de serre”, verduidelijkt Benoit Lanon, architect bij 51N4E en projectleider van de Ketelboerderij. “Door de overdreven schaal nodigt het, op maat van het Pedepark, de wandelaar uit om via een kleine omweg van de Groene Wandeling de site door te steken en te ontdekken. Hoewel in de vraag het productieve primeerde, beschouwden we de productieve, educatieve en publieke functies als evenwaardig in het ontwerp. Daardoor kan het gebouw als een *mini cité agricole* fungeren waar verschillende gebruikers, landbouwers, buurtbewoners, vrijwilligers, wandelaars elkaar ontmoeten.” Het resulterende ontwerpvoorstel stimuleert het delen van ruimtes, producten en kennis.

Het gebouw brengt zo een belangrijke boodschap: we hebben een gedeelde plek nodig, want voedselproductie is, net als water, energie of onderwijs, een *collectieve* bekommernis. Zoals Augustin Rosenstiehl het omschrijft in *Capital agricole*, hebben we de laatste vijftig jaar de landbouwer uitsluitend gevraagd om *méer* voedsel te produceren, ten koste van de missie en expertise als ‘beheerder van het levende’, als *gérant*

© 51N4E - Plant & Houtgoed - BAS - Détang - SecuriSan

←
The main agora
(competition design)

du vivant. Nu verwacht men in het licht van de klimaatdoelstellingen dat de landbouwer die missie opnieuw opneemt, als landschapsbeheerder, bodemverbeteraar, waterberger, biodiversiteitsontwikkelaar, en dan ook nog eens als verkoper en onderwijzer – terwijl we de context daarvoor hebben bemoeilijkt en de kennis verloren is gegaan.

Duurzame voedselproductie vergt een nieuwe verhouding tussen landbouw en landschap, tussen producent en consument. Die nieuwe verhoudingen zoekt het ontwerp van de Ketelboerderij op. Het gebouw wordt dus tegelijk een incubator én een pleidooi voor een transitie. Dat is een verdienste van het ontwerp, maar evenzeer van het geformuleerde ontwerpvragestuk.

Bouwen voor de verdwijnende boer(in)

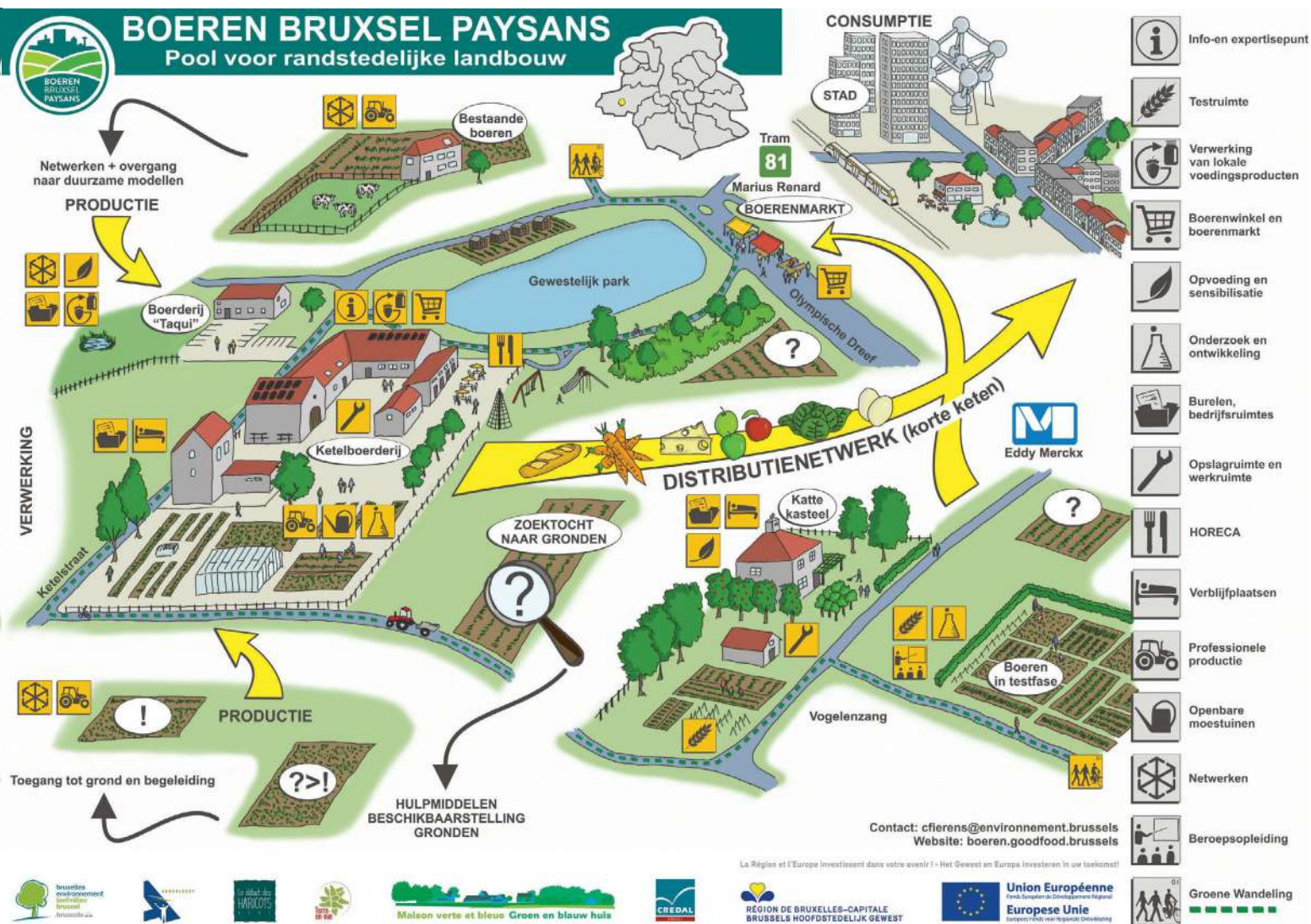
Het programma van eisen voor de Ketelboerderij was bij aanvang bijzonder uitgebreid. Faciliteiten voor thuisverkoop met een conserverie, een landbouwhangar met gekoelde opslag, serres, infrastructuur voor compostering, gereedschapsopslag en wwoofing-accomodatie voor seizoensarbeid, maar ook een restaurant en workshopruimtes. Dat vertaalde het ontwerpteam naar prototypes, telkens

bestaande uit drie onderdelen: een gebouw om het programma te herbergen, een specifiek type ondergrond en een ‘buitengewoon’ element, zoals een houtoven of een lichte structuur met wilde planten.

“Hoewel we nog nooit een stadsboerderij hadden ontworpen, bood deze opsomming ons een heel helder kader”, verduidelijkt Lanon. “Het liet ons toe om zeer verschillende prototypes te ontwerpen. Door de vergelijkbare schaal vormen ze samen toch een geheel, dat via de schakeling van tussenruimtes het archetype van de hofstede volledig omkeert.” Het ontwerpvoorstel boetseert een nieuwe typologie door een radicale decompositie van de boerderij. Deze is zichtbaar experimenteel en getuigt van flexibiliteit in gebruik en fasering.

Landbouwtechnisch kun je er kritisch tegenover staan. Is het een erfgoedproject dat de residuele landbouw tentoonstelt, of de cafetaria voor de parkrecreant bevolkt door hippe stadslandbouwers? Is de Ketelboerderij nog wel een boerderij? Er is een kippenhok maar er zijn geen stallen. Er is een opslagplaats maar geen melkerij. Er is een verkooppunt en zelfs een restaurant, maar geen woonst voor de boer of boerin. Dat is symptomatisch voor wellicht de grootste crisis in de landbouw vandaag: de verdwijning van de boer(in).

↓
BoerenBruxsel-Paysans as a pole for peri-urban agriculture.

De hoofdmissie van BoerenBruxselPaysans – startende boeren en boerinnen een duwtje in de rug geven – is een reactie op deze slinkende professionele boerengemeenschap. In afwachting van die nieuwe generatie zien de organisaties achter BoerenBruxselPaysans zich verplicht om zelf op te treden als surrogaatopdrachtgever. Als dusdanig kiezen ze om de leegstaande hoeve, nochtans zeer gegeerd als woning, niet te verkopen aan de hoogste bidder, maar om haar uit te baten als een experiment voor stedelijke landbouw.

Het is begrijpelijk dat BoerenBruxselPaysans vooralsnog de kaart van de groenteteelt trekt, typisch voor stadslandbouw vanwege het hoge rendement per oppervlak. Hoewel er landbouwkundig zeker nog groeimarge is om te diversifiëren tot een kleinschalige gemengde teelt, wat voordeliger is om kringlopen te sluiten, blijft BoerenBruxselPaysans daarmee trouw aan de typische *boerkozen*. In een niet zo ver verleden bevolkten zij de volledige Brusselse rand, profiterend van de nabije stedelijke afzetmarkt om hoogwaardige groenten en fruit te kweken.

De boerkoos is in tussentijd uitgestorven, en met hem ook de technische kennis om ecologisch grondgebonden te telen, de lokale boerenmarkten in de wijkcentra, de relatief eenvoudige toegang tot stedelijke afvalstromen, nodig als voedzame nutriënten in de bodem (van organisch afval tot fecaliën), de constante beschikbaarheid van houtige landschapsresten om

goede compost te maken of het amalgaam aan beken, slootjes en dijken om de watertafel op peil te houden.

De boerkozenreferentie, prominent aanwezig in zowel het ontwerp als in de vraag, kan verkeerd worden begrepen als de nostalgische terugkeer naar een pre-industrieel landbouwmodel waarvan de architectuurreferenties nog beschikbaar zijn. Maar die visie zou oneer aandoen aan de architectonische innovatie die broodnodig is om de Ketelboerderij op te tillen tot infrastructuur van een werkend voedsellandschap. Die ontwerpcapaciteit is nodig om samen met lokale initiatieven, overheden, buurtbewoners én vooral de landbouwer deze infrastructuur contextspecifiek te verknopen met andere (stedelijke) functies.

Ontwerpen van een systeem eerder dan een plek

BoerenBruxselPaysans is onderscheidend omdat het de interactie zoekt met stedelijke dynamieken door een verspreid landbouwareaal te koppelen aan een divers programma. Een greep uit het aanbod: de Ketelboerderij als publiek en technisch hoofdkwartier van startende landbouwers, de nabijgelegen Taqui-boerderij als verwerkingshub om het verse voedsel efficiënt van boer tot bord te krijgen, en testvelden langs de Vogelenzangbeek. Daarnaast biedt de organisatie actieve ondersteuning bij het vinden van permanente gron-

← Old-fashioned specialized and mixed farming models and their architecture typologies. From: *Capitale Agricole*, Augustin Rosenstiehl, drawings by Yann Kebbi, 2019.

den zodra het educatief traject is doorlopen, omkadering bij het ondernemerschap, een uitgebreid publiek programma met buurtfeesten, fietsuitstappen en demonstraties, de opmaak van collectieve compostschema's en teeltplannen, en een lokale boerenmarkt en distributienetwerk.

Catherine Fierens, coördinator van het project: "BoerenBruxselPaysans heeft de ambitie om een groter veld te bespelen. Onze droom is om te opereren als spil in een ruimer randstedelijk netwerk." Zo gaat het de contradictie in terminis van 'stads-landbouw' tegen. In klassieke projecten wordt noch de landbouw noch de stad werkelijk in vraag gesteld. Vandaag moeten de meeste stadslandbouwprojecten genoegen nemen met restgronden langs spoor- of snelwegen met een bedenkelijke bodemkwaliteit, of moeten ze hun heil zoeken op daken, waar een constante aanvoer van veenrijke potgrond nodig blijft. Met andere woorden, de stad geeft geen duimbreed toe. BoerenBruxselPaysans ontwikkelt een set aan basismaatregelen om landbouw te herintroduceren in de stad, niet enkel in de marge, maar als drijvende kracht in een duurzamer stedelijk systeem.

Met andere woorden, we mogen de impact van de Ketelboerderij niet overschatten – een project in bouwaanvraag moet zichzelf uiteraard nog bewijzen – omdat het enkel relevant is als onderdeel van een breder netwerk, en als het op andere plekken contextspecifiek wordt herhaald. Zo zijn tal van openruimtepockets langs de gewestelijke grens de potentiële voedsellandschappen van de 21ste eeuw. Deze moeten vorm krijgen door de vermenigvuldiging van goede initiatieven, én door een ambitieuze visie waarin stadsvoorzienende landbouw serieus wordt genomen.

Vandaag wordt stadslandbouw gewaardeerd voor het bevorderen van sociale cohesie, sensibilisering en ruimtelijk rendement. Tegelijk wordt het afgeschilderd als gemorrel in de marge in termen van productiecapaciteit. Door radicaal in te zetten op *grondgebonden* stadslandbouw, suggereert BoerenBruxselPaysans wat deze voedsellandschappen kun-

nen betekenen voor een stad, op het vlak van voedselproductie, maar ook van waterberging, lokale tewerkstelling, omgevingskwaliteit, afvalverwerking en de ontwikkeling van biodiversiteit – om er slechts enkele te benoemen. Wat grondgebonden landbouw kan aanbieden aan de stad, blijft onontdekt in het gangbare stadsbeleid.

Omgekeerd belichaamt BoerenBruxselPaysans wat de stad in ruil kan aanbieden zodat de boer kan boeren: ondersteuning in de maatschappelijke lasten van de landbouw, met infrastructuur, financiële middelen, omkadering en coördinatiecapaciteit.

Gezocht: ontwerpers voor de boerderijen van de 21ste eeuw, klimaatbestendige voedsellandschappen en bruisende voedselmetropolen

Vanuit BoerenBruxselPaysans leren we dat er nood is aan ontwerpinnovatie en -capaciteit op minstens drie wer-
ven. We moeten onze (stads)landschappen ontwerpen om landbouw even radicaal te integreren in het stedelijke programma als wonen, onderwijs of de diensteneconomie. We moeten typologisch onderzoek doen naar de boerderijen, productieve straten en voedselwijken van de 21ste eeuw, startend bij de boer(in), die de kennis in pacht heeft. We moeten verbeeldingskracht en ontwerp inzetten om een vernieuwend stadsbeleid af te dwingen. Dat moet immers de noodzakelijke vruchtbare bodem scheppen om dergelijke projecten op touw te zetten mét lokale initiatieven, stadsbeheersdiensten en landbouwers, om ze vervolgens uit te voeren en te vermenigvuldigen. Bij deze zijn er drie vacatures voor de Voedselstad geopend. ▲■●

In samenwerking met **BOUWMEESTERMAITREARCHITECTE**

←
A complex territory which, thanks to the overlapping functions, can achieve 'urban' efficiency and biodiversity. From: Capitale Agricole, Augustin Rosenstiehl, drawings by Yann Kebbi, 2019.